

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.7) «18/19»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.1.189>

Олена Бачинська*

ГРЕЦЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ПРИЧОРНОМОРСЬКИХ МІСТ-ФОРТЕЦЬ: ПОХОДЖЕННЯ, ІСТОРИЧНА ДЕМОГРАФІЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ (90-ТІ РОКИ XVIII – ПОЧАТОК XIX СТ.)

Анотація: У запропонованій статті на основі архівних документів розглядається процес формування грецького населення у причорноморських містах-фортецях – Хаджибей-Одеса, Аккерман, Кілія, Ізмаїл у кінці XVIII – початку XIX ст. Визначається, що внаслідок російсько-турецьких війн зазначеного періоду грецьке населення змушено було виробляти нові поведінкові моделі свого існування. З'ясовуються специфіка формування грецьких громад у кожному з міст-фортець, динаміка їх чисельності, наведені приклади міграційних шляхів, пропонуються історико-демографічні характеристики, визначаються особливості соціального та територіального походження, господарських занять, зовнішнього вигляду й ономастика окремих представників грецької спільноти.

Ключові слова: греки, історична демографія, міграція, соціальна історія, причорноморські міста-фортеці

Населення причорноморських фортець – Одеса, Аккерман, Кілія, Ізмаїл наприкінці XVIII – початку XIX ст. переживало складний етап історії. В останній чверті XVIII ст. Російська імперія, обравши чорноморський вектор у своїй політиці, розпочинає низку війн з Османською імперією. Саме тоді внаслідок російсько-турецьких війн населення мало визначитися з тим чи планує воно продовжувати життя у фортецях чи буде мігрувати в інші землі. Такий складний вибір був пов'язаний з тим, що перед війнами фортеці належали Османській імперії, а після них – Російській. Слід зазначити, що існує значний історіографічний доробок, представлений роботами з історії загальних політичних і соціально-економічних процесів регіону – Гросул Я., Будак І., Кабузан В., Анцупов І.; присвячених провідним етапам заселення краю XVIII-XIX ст. – Бачинский А.; демографічним процесам розвитку міст – Жуков В., Дмитрієв П., Мохов Н. або етнічних груп – Гросул Я., Даниленко Р., Мещерюк І., Грек І., Зеленчук В., Табак І., Бачинська О., Прігарін О., Шабашов А.; забудові та інженерним оновленням фортець – Красножон А.

---

* Бачинська Олена Анатоліївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>; e-mail: Olena_an@ukr.net

Незважаючи на такий представницький доробок, залишаються відкритими або дискусійними моменти етнічного складу населення, шляхів його формування, соціальної історії, зокрема й грецької спільноти. Наявні джерела османського періоду надзвичайно різномірні, російські джерела, що використовуються дослідниками, з'являються близько 1807, 1811, 1817 рр., як короткі описи населення міст-фортець, проведені російською адміністрацією під час або після російсько-турецьких війн, але використовуються фрагментарно. Запропоновані до уваги документи, що зберігаються в Комунальній установі «Ізмаїльський архів» і Російському державному військово-історичному архіві дозволяють розв'язати *мету та завдання* даної публікації – з'ясувати наявність грецького населення у причорноморських містах-фортецях, шляхи його формування, провести аналіз чисельного складу, демографії та соціальної історії грецької спільноти, охарактеризувати ономастику та зовнішність її окремих представників.

Після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. кордон між Російською імперією та Османською державою проходив по Дністру, внаслідок чого Хаджибей був перетворений на Одесу, й одночасно Аккерман став прикордонним містом-фортецею. Нова російська адміністрація вже у 1796 р. склала декілька переписів Хаджибея (Одеси), в якому зазначала склад жителів та їхні заняття. За Переписом на жовтень 1796 р. населення нараховувало 3 585 чоловіків і 1 029 жінок (77,7% і 22,3% відповідно), виключаючи військових. Під час перерахунку будинків мешканців зазначено, наявність «тих, хто торгує різними товарами, промислами та «рукоделієм», «різних робочих та інших простих людей» тощо, що свідчить про можливість заробітків постійних і сезонних для різних осіб, які проживали в місті або прийшли до нього з сусідніх територій¹. Так, серед грецької громади міста близько 1796 р. з'явився купецький син на ім'я Микола Дмитро син Хаджи (*ориг.* – Николай Дмитрий сын Хаджи)². Прийшов він з Очакова, за описом мав «чисте обличчя, чорне волосся, чорні очі, продовгуватий ніс та немалий зріст». Пізніше він одружився з грекинею Олександрою. Через 10 років Микола вирішив перейти у Таганрог, а потім в Ізмаїл. Вже наприкінці 1810 р. в Одесу на човні із-за Дунаю прибув грецький дрібний торговець апельсинами Олександр Ніколович разом з двома своїми робітниками Стояном Яні та Стефаном Антоновичем. Олександр мав 39 років, «смагляве обличчя, чорне волосся, сірі очі, продовгуватий ніс»³.

У той самий час Аккерман збільшує вагу як військово-стратегічний об'єкт. Розпочинається новий період модернізації оборонних фортечних споруд, і посилюється османська залага. Інженерну модернізацію за власними планами здійснював французький інженер Ф. Кауффер у 1793-1794 рр.⁴ Забудова Аккермана поділяла його на дві нерівні частини – місто-фортецю і передмістя-форштадт. У передмісті-форштадті Аккермана виділяють понад десять районів-кварталів (махала) міської забудови, серед яких Водна, Вірменська, Грецька, Циганська махала, махала Хаджі Мустафа. Вірменська і Грецька

---

¹ Бачинська О. Хаджибей (Одеса) у міграційних процесах в кінці XVIII – початку XIX ст. // Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць/ за ред. В.А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М., 2022. Вип. 17. С. 126-140.

² Тут і далі імена та прізвища подаються за правилами української мови.

³ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КІА). Ф. 514. Оп. 1. Спр. 4. 253 арк.

⁴ Красножон А.В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV-XVIII ст.). Одеса, 2018. С. 168-169.

махали були найбільшими. У грецьких і вірменських кварталах були церкви з кладовищами. За підрахунками інженера Ф. Кауффера на 1793 р. в Аккермані існувало 408 садиб, число жителів за підрахунками вчених могло сягати у післявоєнний час близько 2,5-3 тисяч жителів, а у довоєнний доходило до майже 10 тисяч⁵.

Внаслідок ще неоголошеної нової війни з Османською імперією в кінці листопада 1806 р. з Одеси через Маяки до Аккермана розпочали рух російські війська на чолі з герцогом де Рішельє. За наказом російського керівництва взяти її мали «самим доброзичливим чином, а не як інакше»⁶. Османський керівник Аккермана двобунчужний Тагір паша не обороняв фортецю, а мав досить мирні переговори з герцогом де Рішельє. Внаслідок цього російські частини просто зайшли до міста. Після виходу османського гарнізону та всього турецького населення у форштадті нараховувалось 237 турецьких будинки, з яких 103 зайняли російські військові, а 22 – нові молдавські та болгарські жителі, інші лишались порожніми. Всього за підрахунками російської адміністрації у форштадті та фортеці разом було 476 будинків. Серед них вірменських – 91, молдавських і грецьких – 60, циганських – 13, єврейських – 12, болгарських – 6, нових вірменських і грецьких купців – 5⁷. Саме такі етнічні групи назвав П. Свиньїн, зазначивши, що у 1815-1816 рр. жителі складались «переважно з вірменів, греків, росіян, малоросіян (українців – О.Б.), які оселились тут ще до війни з Туреччиною»⁸.

Вже у жовтні 1808 р. російські коменданти Аккермана склали «Перепись находящихся в Аккермане на жительстве обывателям с показанием каких наций и чем пропитание имеют»⁹. За Описом нараховувалось близько 1730 мешканців (893 осіб чоловічої та 837 жіночої статі), всі вони були записані у 341 родину¹⁰. Під час Опису жителі мали декларувати період проживання у місті, склад родини та свої заняття. Корінними жителями Аккермана (69,8%), за етно-соціальним виміром були: вірмени – 37%, греки – 21%, українці – 12%, молдовани – 7,6%, болгарари – 5,8%, євреї – 5,2%, цигани – 4,4%. В останні 7% входили росіяни-старообрядці (пилипони), поляки та ті, у кого не зазначали етнічну групу¹¹.

Однією з найбільших етно-соціальних груп, які визначив Опис, були греки – 72 родини, 316 осіб (154 чоловічої та 162 жіночої статі). Із них 68 родин оголосила себе корінними жителями, інші 4 – прийшли з Кишинєва та Одеси. Як зазначалося вище, грецький квартал мав церкву Св. Іоанна Предтечі¹². Як зазначає Опис, керівником (настоятелем) церкви служив протопопом отець Іван і священником («поп») Михайло. Дохід вони мали від парафії. Ці духовні отці були одружені та мали дітей. Ймовірно, при церкві громада утримувала школу, адже серед корінних жителів кварталу зазначений

---

⁵ Ibid. С. 170-171, 201.

⁶ Записки графа Ланжерона. Война с Турцией 1806-1812 гг. // Русская старина. 1907. № 5, апрель. С. 448.

⁷ Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). Ф. 14209. Оп. 165. Спр. 26, ч. 2. Арк. 39.

⁸ Свиньин П. Описание Бессарабской области, в 1816 г. // Записки Одесского общества истории и древностей. 1867. Т. 6. С. 299-300.

⁹ РДВІА. Ф. 14209. Оп. 165. Спр. 26, ч. 2. Арк. 19-39.

¹⁰ Бачинська О. Українське населення Придунайських земель. XVIII – початок ХХ ст. (заселення й економічне освоєння). Одеса: Астропринт, 2002. 251 с.

¹¹ Підрахунки авторські.

¹² Красножон А.В. Фортеці та міста... С. 202.

вчитель грецької мови Костю Доскал¹³ з дружиною. Церква знаходилась на узбережжі поблизу гавані, де могли зупинятися кораблі. У 80-х роках XVIII ст., за свідченням сучасників, вона знаходилась у занедбаному стані і в ній не завжди відбувалися служіння¹⁴, однак наявність серед корінних жителів духовних осіб, свідчить про зміну такої ситуації, ймовірно, після російсько-турецької війни 1787-1791 рр.

Грецька громада мала свій квартал проживання та відрізнялася різноманіттям ремісничих спеціальностей, серед яких: кушнір Состома Енсер, тесляр Кірвядой Афендул, кінний майстер Яків Офіндул, бондар Василь Чемберджи, колісник Олексій Ратар, кравці Дмитро Кюрчі, Кер Кюрчу, Василь Міронгозо, Венко Абаджи, коваль – Георгій Назан. Цікавим доповненням до цього списку є відомості про наявність у 1815 р. шкіряного виробництва у грека Кальфе, на якому виготовляли саф'яни та опійки в незначній кількості. Можливо, що виробництво було започатковано пізніше 1808 р.¹⁵ Серед інших у виробництві хліба були задіяні мірошник Дмитрей Діаржименді, пекар Стоян Бейрехті, продавець хліба Страті Калера. У кварталі працювали грецькі шинкарі – Костянтин Бояджи, Яне Маневріл та Хаджі Фотакі. Незначна кількість родин торгувала різними товарами – вдови Ірина Константинова і Тара Такаїва з вихованцем Кірконі Богаджи, Панают Чілінгір, Петі Бозаджі, [Анатолій] Кострі; займались хліборобством родини Яне Тошко та Тадура Чівелека, скотарством родини Хаджі Христодула Чіпчєя та Іван Кокоша, з ними задіяним у цій справі був і пастух Паналакі Сарфолого. Інші родини жили з садів, які утримували або ж різними «заробітками».

Незначна частина грецької корінної громади торгувала різним товарами та дрібницями. Як зазначив польський мандрівник В. Дзедушицький, у 1785 р. в Аккермані було «кілька десятків греків, які торгували сукном, шинкою та вином, але вони завжди пригнічені, відчуваючи в душі страх смерті через самовільне свавілля місцевих...»¹⁶.

Ономастика представників грецької громади показує, що значна кількість прізвищ мала тюркське походження від професій, зокрема Бояджи – виробник фарб (тур. «boya» – *фарба*), лаків; Бозаджі – виробник легкого хмільного напитку з проса – «бузи» (тур. «boza» – *буза*), Чемберджи – виробник коліс (тур. «çember» – *колесо*, «çemberci» – *майстер-колісник*), Чілінгір – коваль, працівник з металом (тур. «çilingir» – *працівник з металом*), Діаржименді (ймовірно, дежирменджи) – мірошник (тур. «değirmen» – *млин*, «değirmenci» – *мірошник, млинар*), Абаджи – кравець або виробник сукна (тур. «abacı» – *працівник із домотканною суكونною білою тканиною «abo»*), Мумжі/Мумжу (мумджи) – виробник воску або бджоляр (тур. «mum» – *віск, свіча*, «mumci» – *свічник*, той хто виробляє віск), Міронгозо – тесля (тур. «marangoz» – *тесля*) та інші.

Одним з цікавих складових грецьких родин є наявність у них робітників, зокрема, у родинях протопа отця Івана та садівника Панайота Іваниці були «робітники молдавани»¹⁷, у

¹³ Від грец. «didaskalos», «даскал», «дидаскал» – вчитель, наставник.

¹⁴ Dzeduszycki W. Călătorie pentru cercetarea navigației pe Nistru in anul 1785 (Rezumat) // Calatori strain despre tarile Romane. Vol. X, partea I. Bucuresti, 2000. P. 702.

¹⁵ Свинин П. Описание Бессарабской области, в 1816 г. // Записки Одесского общества истории и древностей. 1867. Т. 6. С. 301.

¹⁶ Dzeduszycki W. Călătorie pentru cercetarea navigației pe Nistru in anul 1785 (Rezumat) // Calatori strain despre tarile Romane. Vol. X, partea I. Bucuresti, 2000. P. 702-703.

¹⁷ В тексті документу немає імен.

кінного майстра працював робітник Іван Щербина, а в родині садівника Тодора Стомбула – Савва Щерба (можливо, останні два робітника українці – *О.Б.*).

Іншим містом-фортецею Причорномор'я, жителі якого визначали своє життя внаслідок російсько-турецької війни 1806–1812 рр., була Кілія. Кілія являла собою невелику фортецю у вигляді каре з чотирма бастіонами, широким, але неглибоким ровом. Вона не могла бути взята штурмом, а для її облоги потрібно було б не менше 10 днів. Захищала її незначний, порівняно з Аккерманом, османський гарнізон. Жителі фортеці налякані жорсткими діями ізмаїльського паші І. Пеглевана не виявили бажання захищати її. Кілію було відкрито для військ російського генерала А. Засса 9 грудня 1806 р. На цей час Кілія поділялась на фортецю і форштадт з населенням, де знаходились декілька християнських церков, липованська каплиця, мечеті, численні помешкання для військових і служилих людей, лавки і крамниці торговців, будинки мешканців.

Так само, як і в Аккермані, маємо Опис жителів на липень 1808 р. Цей документ «Перепись, находящихся в Килие на жительство обывателей с показанием каких наций и закона и чем пропитание имеют» був складений кілійським комендантом майором Лавровим¹⁸. За переписом тут нараховувалось 312 дворів, орієнтовно 1 560 осіб обох статей (за нашими підрахунками в середньому 5 осіб на двір). До їх числа не увійшли «російські і цесарські піддані, які приїжджали сюди тимчасово для торгівлі за паспортами», яких було 20 осіб.

Матеріали «Перепису» дають можливість прослідкувати важливий процес переходу сільського населення до міста. Жителі поділялись на «тих, хто давно зайшов» і тих, хто прибув з грудня 1806 р., коли місто було взяте російською армією. Співвідношення між цими групами населення становило 175 (до 1802 р. – 169 родин, протягом 1802–1805 рр. – ще 6) на 137 родин, що перейшли протягом 1806–1808 рр. Це становило 56% і 44% відповідно. За етно-соціальною ознакою в Кілії нараховували 232 родини – молдован (74,4% від загальної кількості, 57 – пилипонів¹⁹ (18,5%), 10 – сербів (3,2%), 8 – греків (2%), 10 – болгар, українці та цигани (3,2%)²⁰. Грецька громада складала досить незначний відсоток, що ймовірно пов'язано з військово-політичною обстановкою в регіоні. Більшість з неї греків були корінними жителями Кілії. Серед них, як і в Аккермані, двоє служили у місцевій церкві: настоятелем (протопопом) – отець Панайот Григор'єв, 45 років, і дяком – Анукій Мануїлов (син Дяков), 36 років. Дохід вони мали від служіння в церкві. Інші корінні греки займалися торгівлею – Іонікій Гаджи Мануїлович, Іван Арлашбієв (торгував «горячим вином»), кравецькою справою – Астафій Петров, рибальством – Георгій Васильєв.

Двоє представників грецької спільноти прийшли до Кілії вже під час російсько-турецької війни. Перший – Микола Іванов, 40 років, проживав до цього за Дунаєм в селі Клінове (ймовірно, одне з поселень в гирлі Дунаю), де він займався хліборобством, а другий – Тимофій Таврі, 67 років, проживав в Ізмаїлі і займався торгівлею різними речами.

---

¹⁸ *Бачинський А.Д.* До питання про склад і господарські заняття населення пониззя Дунаю в кінці XVIII–XIX ст. // Тези доповідей на XXII Звітній конференції Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Київ, 1967. С. 44–46.

¹⁹ Російське, переважно селянське-старообрядницьке населення, в придунайському регіоні назване липованським або пилипонським.

²⁰ Підрахунки авторські. РДВІА. Ф. 14209. Оп. 165 (1808 р.). Спр. 27. Арк. 15–38зв.

Цікаво, що населення між різними фортецями підтримували жваві взаємини. Так, в Аккермані корінною жителькою була грекinya теща Філіпа Тимиша, яка жила «з розведення садів». Її діти, вочевидь, одружена дочка з родиною, жили в Кілії²¹.

Аккерман і Кілія, на відміну від міста-фортеці Ізмаїл, не зазнали значних бойових випробувань, штурмів і тривалих облог, керівники фортець мали можливість провести мирні переговори та зберегти, якщо не повний, то значний склад залог і населення. Ізмаїл, навпаки тривалий час перебував у облозі російських військ – до вересня 1809 р. У зв'язку з цим ізмаїльська поліція розпочала складати списки жителів протягом 1810–1811 рр.²² Це були списки тих, хто вже був або претендував стати жителем міста внаслідок заклику до поселення ізмаїльського градоначальника генерал-лейтенантом С. Тучковим. Все це населення отримувало дозвіл оселятися в місті та фортеці з формулюванням «під наглядом поліції». Потік тих, хто бажав оселитися в Ізмаїлі розпочався 22 жовтня 1809 р. і вже з листопада 1809 – до серпня 1812 р. на поселення в Ізмаїлі претендувало 1 420 родин (за списками, що збереглися), у складі близько 2 444 чоловіків, 1 959 жінок і 124 родини (останні без визначення структури).

З них близько 9,7% при опитуванні показали, що раніше проживали в Ізмаїлі та з початком російсько-турецької війни втекли, інші вважалися такими, що прийшли на поселення до Ізмаїла вперше, іншими словами були «сторонніми». При цьому 25% «сторонніх» родин потрапили до Молдавії та Бессарабії з інших територій до початку російсько-турецької війни 1806-1812 рр., а більшість перейшли вже під час неї – 75%. Вихідці власне з території Молдавії та Придунав'я складали всього 30%, інші були з різних територій України, Росії, Білорусії, Польщі, Туреччини, Австрії.

За списками можна визначити етнічний склад населення лише 1 316 родин з 1 420: 455 родин – українців (34,7% від загальної кількості), 455 (34,7%) – молдован, 172 (13,1%) – турків, 72 (5,5%) – некрасівців²³, 59 (4,5%) – росіян, 43 (3%) – пилипонів, 29 (2,1%) – вірменів, 25 (1,9%) – болгар, 6 (0,5%) – греків і циган²⁴. Болгари, греки та цигани представлені незначними громадами, на жаль, через втрату документів, де саме записувались їхні родини.

Майже всі дані про грецькі родини, які збереглися, свідчать про їх перехід до Ізмаїлу після 1809 р. із-за Дунаю. Так, Петро [Шеро], 30 років, проживав у Варні, а у 1809 р. перейшов до Галацу, де отримав лист на поселення в Ізмаїл від галацького коменданта. З ним разом оселялась родина: дружина Іванна з донькою та тітка Неделя. Він привів з собою робітника, 25 років, з родиною. Петро мав «чисте обличчя, русяве волосся, немалий ріст»²⁵. Інший представник грецького населення Микола Греков, 28 років. Він проживав у Молдавії і прийшов до Ізмаїла з приходом російської армії. Микола оселився в місті разом з

²¹ РДВІА. Ф. 14209. Оп. 165 (Св. 31). Спр. 26, ч. 2. Арк. 39.

²² КУІА. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 1–5.

²³ Некрасівці були донськими козаками-старобрядцями, які брали участь у повстанні Кіндрата Булавина і після його поразки на чолі з отаманом Гнатом Некрасовим пішли на Кубань, в 40–70-х роках XVIII ст. через внутрішні суперечки та політику російського уряду вони почали переселятися на Дністер і пониззя Дунаю. У 1780-х роках їхня кількість збільшується і вони офіційно отримують дозвіл турецького султана на поселення у дунайських гирлах. Разом з ними оселялось російське, переважно селянське-старобрядницьке населення.

²⁴ Підрахунки авторські.

²⁵ КУІА. Ф.514. Оп.1. Спр. 4. Арк. 77 зв.-80.

дружиною Неделею, 15 років, та братом Іваном, 18 років²⁶. Дещо пізніше до Ізмаїлу переїхали вищезгадані Микола Дмитро син Хаджи та Олександр Ніколович.

Отже, в усіх причорноморських містах-фортецях оселялись представники грецького населення. Чисельність такого населення могла варіювати від малочисельних груп до значних громад, які проживали в окремих кварталах зі своїми церквами і кладовищами. Специфікою таких громад було те, що вони сформувались за часів Османської імперії з відповідними традиціями управління та повсякдення, але змушені були виробляти нові поведінкові практики внаслідок переходу міст-фортець під владу Російської імперії. Одна частина грецького населення залишилась в містах в період російсько-турецьких війн кінця XVIII – початку XIX ст., друга – виїхала з фортець у більш безпечні місця і згодом повернулась, а інша частина – прийшла в міста-фортеці після війн, внаслідок міграції з сусідніх територій Молдавії та Османської імперії. З усіх проаналізованих даних, можна твердити, що показовою та найбільшою була грецька громада в Аккермані. Вікова структура всього населення мала значний репродуктивний потенціал, належала до активної у соціально-господарському плані групи віком від 18 до 55 років. Особливістю населення всіх грецьких спільнот було те, що більшість їх представників були корінними жителями у причорноморських містах-фортецях, жили складними родинами, утримували робітників. Більшість греків була задіяна у ремісничих професіях і торгівлі. На відміну від інших етнічних спільнот греки утримували священнослужителів та вчителів, що свідчить про підтримку власної культурно-освітньої традиції.

Olena Bachynska

The Greek Population of Black Sea Fortress Cities: Origin, Historical Demography, and Activities (1790s – early 19th Century)

Abstract: The article examines the development of the Greek population in the Black Sea fortress cities of Hadjibey-Odesa, Ackerman, Kilia, and Ismail in the late eighteenth and early nineteenth centuries based on archival documents. It is identified that Greeks resided in all Black Sea fortress cities. Their population size varied from small groups to large communities that lived in separate neighbourhoods with their own churches and cemeteries. What distinguished these communities was that they originally developed under the traditions of administration and everyday life in the Ottoman Empire, but after the fortress cities had fallen under the rule of the Russian Empire, they had to adopt new behavioural practices.

Some part of the Greek population remained in the cities during the Russian-Turkish wars of the late eighteenth and early nineteenth centuries, while others left the fortresses for safer places and later returned, and yet other Greeks either returned to the fortress cities after the wars or migrated there from the neighbouring areas of Moldavia and the Ottoman Empire. The data studied indicate that the most representative and largest Greek community lived in Ackerman.

---

²⁶ Ibid. Спр. 5. Зазначений у списку під № 76.

The specific feature of all Greek communities was that most of their members were indigenous to the Black Sea fortress cities, lived in extended families, and employed hired workers. The majority of Greeks were involved in crafts and trade. Unlike other ethnic communities, the Greeks had clergy and teachers, which indicates that they supported their own cultural and educational traditions.

Keywords: Greeks, historical demography, migration, social history, Black Sea fortress cities